

Radosław Michna

orcid: 0000-0002-7956-0101

rmichna.bydg.@gmail.com

Geneza i dzieje budynku szkolnego II LO im. Mikołaja Kopernika przy ul. Nowodworskiej w Bydgoszczy

Abstrakt

Celem opracowania jest przedstawienie genezy i najdawniejszych dziejów budynku szkolnego przy ul. Nowodworskiej 13. Stanowi on obecną siedzibę II Liceum Ogólnokształcącego im. Mikołaja Kopernika w Bydgoszczy, które w 2023 r. będzie obchodzić uroczysty Jubileusz 100-lecia nadania Szkole imienia swego Patrona.

słowa kluczowe: II LO im. Mikołaja Kopernika, ul. Nowodworska, szkolnictwo, zabór pruski, Bydgoszcz

The genesis and history of the school building of Nicolaus Copernicus High School no. 2 on Nowodworska Street in Bydgoszcz

Abstract

The purpose of this article is to describe the genesis and the early years of the school building on 13 Nowodworska Street. These days, it houses the Nicolaus Copernicus High School no. 2 in Bydgoszcz, which in 2023 will celebrate the centennial of naming the school after its patron.

keywords: Nicolaus Copernicus High School no. 2, Nowodworska Street, education, Prussian Partition, Bydgoszcz

W 2023 r. II Liceum Ogólnokształcące w Bydgoszczy będzie obchodzić uroczysty Jubileusz 100-lecia nadania Szkole imienia Mikołaja Kopernika. Historia bydgoskiego II LO stanowi konstelację dziejów szkoły, która od wieku pozostaje w orbicie oddziaływania Patrona, wybitnego uczonego i astronoma. II Liceum Ogólnokształcące im. Mikołaja Kopernika w Bydgoszczy kontynuuje tradycje oświatowe utworzonego w 1921 r. Miejskiego Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczego im. Mikołaja Reja, które dwa lata później – w 1923 r. – otrzymało imię Mikołaja Kopernika.

Powstałe w 1921 r. polskie Miejskie Gimnazjum Matematyczno-Przyrodnicze wpisuje się w dzieje szkolnictwa średniego w Bydgoszczy w czasach zaboru pruskiego. W 1903 r. została tu otwarta Miejska Szkoła Realna (*Städtische Realschule*), którą w roku 1910 podniesiono, pod względem organizacyjnym, do rangi Wyższej Szkoły Realnej (*Oberrealschule*). Władze miasta zdecydowały o odtworzeniu i reaktywowaniu tego rodzaju placówki edukacyjnej, gdy pierwsza, uruchomiona w 1851 r., Miejska Szkoła Realna została w 1882 r. przekształcona w Miejskie Gimnazjum Realne (*Städtisches Realgymnasium*). To z kolei, po upaństwowieniu w 1890 r., stało się 9-letnią wyższą szkołą średnią¹. Po powrocie Bydgoszczy do macierzy dnia 20 stycznia 1920 r., polskie władze rozpoczęły stopniowy proces nowej organizacji dotychczasowej Wyższej Szkoły Realnej. Stanowisko polskiego doradcy przy dyrekcji objął dr Józef Mazurkiewicz, który pełnił też nadzór nad placówką². W roku szkolnym 1920/21 zostały zorganizowane dwa polskie oddziały najniższej klasy. Było w nich razem 74 uczniów. Następnie wprowadzono kursy języka polskiego dla uczniów niemieckich. Wielu z nich wyjechało w 1920 r. do Niemiec, co spowodowało, że ich liczba wyraźnie się zmniejszyła. Poza tym ci uczniowie przenieśli się do otwartego we wrześniu 1920 r. Prywatnego Gimnazjum Niemieckiego. W związku z regularnym wzrostem liczby polskich uczniów, władze miejskie podjęły decyzję o otwarciu w kolejnym roku szkolnym wszystkich klas z wykładowym językiem polskim³. W 1921 r. nastąpiło przekształcenie szkoły w 8-klasowe Miejskie Gimnazjum Matematyczno-Przyrodnicze. Na podstawie uchwały magistratu z dnia 15 VII 1921 r. szkole

¹ P. Rybarczyk, *Z dziejów bydgoskiej szkoły realnej (Die Realschule zu Bromberg) w latach 1851–1920*, [w:] *Bydgoszcz miasto wielu kultur i narodowości*, red. K. Grysińska, W. Jastrzębski, A.S. Kotowski, Bydgoszcz 2009, s. 267–281; R. Michna, *Pruskie szkolnictwo średnie w Bydgoszczy w latach 1815–1920*, Bydgoszcz 2020, s. 262–286, 322–333.

² Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (dalej cyt. APB), Akta miasta Bydgoszczy (dalej cyt. AmB), sygn. 1553, *Polnische Beiräte bei den Direktoren der höheren Lehranstalten 1919–1922*, k. 15–18.

³ *Miejskie gimnazjum matematyczno-przyrodnicze*, „Dziennik Bydgoski”, nr 144 z 26.06.1921, s. 1.

nadano imię Mikołaja Reja. Z początkiem lipca, i dodatkowo pod koniec sierpnia, 1921 r. przeprowadzono zapisy uczniów do szkoły. Na listach znalazło się 250 uczniów. Ponadto dołączyło do nich jeszcze 19 uczniów z różnych klas, którzy wcześniej pobierali edukację na zasadzie hospitantów i pod koniec roku szkolnego zdali egzamin uprawniający ich do dalszej nauki w szkole jako uczniów zwyczajnych. W dniu 15 X 1921 r. miało miejsce uroczyste poświęcenie gmachu i rozpoczęcie funkcjonowania polskiej placówki szkolnej. Dyrektorem szkoły w latach 1921–1923 był dr Zygmunt Cyga-Karpiński. Jednym z początkowych wyzwań dla kierownictwa szkoły było skompletowanie kadry nauczycielskiej. Część pedagogów przybyła do Bydgoszczy po 1920 r. z Wielkopolski, a część stanowili nauczyciele pomocniczy z innych szkół miejskich. Do pierwszego grona pedagogicznego należeli m.in. Wojciech Albrycht⁴, Ludwik Monowid⁵, Antoni Olejnik⁶, ks. Edmund Gruchała. W 1922 r. utworzono szkolną drużynę harcerską. W latach 1923–1933 na stanowisku dyrektora Gimnazjum pracował dr Stanisław Łabendziński⁷. W 1923 r. – jak wyżej wspomniano – szkole nadano imię Mikołaja Kopernika, w 450. rocznicę urodzin wybitnego astronoma⁸. Od 1928 r. nosiła ona nazwę Miejskie Gimnazjum Męskie im. Mikołaja Kopernika. W wyniku reformy szkolnictwa z 1932 r. opracowanej przez ministra Janusza Jędrzejewicza, okres nauki w szkole średniej został skrócony z ośmiu do sześciu lat oraz wprowadzono podział szkoły średniej na czteroletnie gimnazjum i dwuletnie liceum. Od tego samego roku przy Gimnazjum funkcjonowała szkoła powszechna. W roku szkolnym 1933/34 obowiązki dyrektora sprawował mgr Witold Bałachowski⁹,

⁴ W. Albrycht, *Mój pamiętnik sportowy*, „Dziennik Bydgoski”, nr 300 z 31.12.1927, s. 5; M. Romaniuk, *Albrycht Wojciech Józef*, [w:] *Bydgoski słownik biograficzny* (dalej cyt. *BSB*), t. 2, Bydgoszcz 1995, s. 20–22.

⁵ M. Romaniuk, *Monowid Ludwik Władysław*, [w:] *BSB*, t. 3, red. J. Kutta, Bydgoszcz 1996, s. 100–101.

⁶ W. Jastrzębski, *Słownik biograficzny nauczycieli bydgoskich – ofiar II wojny światowej. Część III*, „Kronika Bydgoska”, t. 14, Bydgoszcz 1993, s. 347.

⁷ APB, Spuścizny i kolekcje rodzinne w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy – zbiór szczątków zespołów, Dr Stanisław Łabendziński, sygn. 65; J. Umiński, *Dr Stanisław Łabendziński*, „Kalendarz Bydgoski”, 1991, s. 241–244; J. Kutta, Łabendziński *Stanisław*, [w:] *BSB*, t. 1, Bydgoszcz 1994, s. 73–74.

⁸ *Sprawozdanie z działalności Zarządu miasta Bydgoszczy za lata 1920–26*, s. 32–33; *Sprawozdanie Miejskiego Gimnazjum Męskiego im. Mikołaja Kopernika w Bydgoszczy wydane z okazji 15-lecia istnienia Zakładu*, Bydgoszcz 1936, s. 3–5; J. Wojciak, *Oświata, nauka, kultura. Bydgoskie szkolnictwo polskie w latach 1920–1939*, [w:] *Historia Bydgoszczy* (dalej cyt. *HB*), t. 2, cz. 1 (1920–1939), red. M. Biskup, Bydgoszcz 1999, s. 654; E. Małachowski, *Szkoły w Budynku*, [w:] *Sto lat budynku. Od szkoły realnej do uniwersytetu*, red. E. Małachowski, Bydgoszcz 2007, s. 26–28.

⁹ J. Kutta, *Balachowski Witold Kalikst*, [w:] *BSB*, t. 1, Bydgoszcz 1994, s. 22.

a w latach 1934–1939 dyrektorem był dr Jan Kaczor¹⁰. W 1938 r. nastąpiła kolejna zmiana nazwy Szkoły na Miejskie Liceum i Gimnazjum Matematyczno-Przyrodnicze im. Mikołaja Kopernika w Bydgoszczy. W okresie II wojny światowej w budynku umieszczono szkoły niemieckie.

Szkoła wznowiła działalność edukacyjną dnia 5 marca 1945 r. Funkcję dyrektora pełnili wówczas kolejno Władysław Jagniewski, którego w tym samym roku, na krótko, zastąpił Kazimierz Cygański. Z początku szkoła mieściła się na osiedlu Bielawy, w budynku po Szkole Podstawowej im. Ewarysta Estkowskiego przy ul. Poniatowskiego 12. Funkcjonowała wtedy jako Miejskie Koedukacyjne Gimnazjum i Liceum im. Mikołaja Kopernika. W wakacje 1945 r. gimnazjum podzielono na męskie i żeńskie. Na krótko szkoła wróciła do swej dawnej siedziby przy ul. Kopernika, ale po zorganizowaniu tam Gimnazjum Kupieckiego, nową siedzibą szkoły – w latach 1945–1948 – stał się gmach przedwojennego budynku Żeńskiego Katolickiego Gimnazjum Humanistycznego przy ul. Staszica 4. W latach 1945–1949 dyrektorem był mgr Witold Zaleski¹¹.

W 1948 r. Szkoła została przeniesiona na osiedle Szwederowo, do budynku przy ul. Nowodworskiej 58 (obecnie 13). W tym samym roku zmieniono nazwę szkoły na IV Szkołę Ogólnokształcącą Stopnia Podstawowego i Licealnego im. Mikołaja Kopernika.

Dyrektorem Szkoły w latach 1950–1969 był mgr Henryk Kostewicz. Od 1959 r. szkoła działała jako Szkoła Podstawowa i Liceum Ogólnokształcące nr 3 im. Mikołaja Kopernika. Rok później (od 1960 r.), przy ul. Nowodworskiej 13, zaczęła funkcjonować jako II Liceum Ogólnokształcące im. Mikołaja Kopernika w Bydgoszczy.

W latach 1969–1975 stanowisko dyrektora piastował mgr Władysław Kur, a w latach następnych – 1975–1990 – mgr Jerzy Wołoszyk. W 1977 roku szkoła otrzymała w użytkowanie salę gimnastyczną. Od 1990 do 1991 roku na stanowisku dyrektora pracowała mgr Renata Kawała. Kolejnym, długoletnim dyrektorem był mgr Zbigniew Kujawski (w latach 1991–2017). W 1999 r. przy II LO utworzono Gimnazjum nr 46. Od września 2002 r. szkoła funkcjonowała jako Zespół Szkół Ogólnokształcących nr 2 z gimnazjum i liceum¹², a po reformie systemu

¹⁰ M. Romaniuk, *Kaczor Jan*, [w:] *BSB*, t. 3, Bydgoszcz 1996, s. 72–73.

¹¹ E. Frycowski, *Szkoły średnie ogólnokształcące*, [w:] *Bydgoszcz w latach 1920–1970. Materiały z sesji popularnonaukowej*, Bydgoszcz 1972, s. 165–166; W. Dembiński, M. Padowski, *II Liceum Ogólnokształcące im. Mikołaja Kopernika w Bydgoszczy w latach 1923–1980*, praca maturalna napisana pod kierunkiem S. Wojtkiewicz, Bydgoszcz 1980 (mps); Z. Raszewski, *Pamiętnik Gapia. Bydgoszcz. jaką pamiętam z lat 1930–1945*, Bydgoszcz 1994, s. 106–107.

¹² *Niezwykły Retro Kalendarz Absolwenta Zacnej „Dwójki” 2013/2014*, Bydgoszcz 2013.

Ryc. 1. Miejskie Gimnazjum Męskie im. Mikołaja Kopernika (w centrum) i Żeńskie Katolickie Gimnazjum Humanistyczne w Bydgoszczy (po prawej stronie)

BYDGOSZCZ. Miejskie Gimnazjum im. Mikołaja Kopernika.

Źródło: Ze zbiorów prywatnych autora

Ryc. 2. Budynek szkolny II LO im. Mikołaja Kopernika przy ul. Nowodworskiej

Źródło: W. Dembiński, M. Padowski, op. cit., s. 20.

oświaty, od września 2019 r., jako II Liceum Ogólnokształcące im. Mikołaja Kopernika w Bydgoszczy. W 2017 r. stanowisko dyrektora objęła mgr Mirosława Glaza.

Dzieje budynku szkolnego przy ul. Nowodworskiej 13 (obecnej siedziby II LO) oraz szkolnictwa na bydgoskim osiedlu Szwederowo sięgają w odległą przeszłość kart historii.

W 1858 r. w granice Bydgoszczy, która od 1815 r. – po ustaleniach kongresu wiedeńskiego – znalazła się ponownie we władaniu Prus, włączono część obszaru dzisiejszej dzielnicy Szwederowo – folwark Nowy Dwór (*Neuhof*). Od jego nazwy pochodzi obecna ulica Nowodworska¹³. Wraz ze stopniową rozbudową dawnego folwarku Nowy Dwór następował rozwój szkolnictwa na jego terenie.

Dnia 15 X 1868 r. otwarto szkołę elementarną na przedmieściu Nowy Dwór – *Neuhöferschule*¹⁴, która początkowo składała się z dwóch klas. Koszt budowy szkoły, łącznie z ceną zakupionej wcześniej przez magistrat działki (800 talarów), wynosił 7421 talarów 12 srebrnych groszy i 3 fenigi. W wyniku jej utworzenia liczba miejskich szkół elementarnych powiększyła się do pięciu. W 1868 r. w pięciu placówkach stopnia podstawowego w Bydgoszczy naukę pobierało łącznie 1293 uczniów i uczennic.

Szkoła elementarna na przedmieściu Nowy Dwór (*Elementarschule auf Neuhof*) w 1868 r. liczyła 171 osób (81 uczniów i 90 uczennic; 104 osoby były wyznania ewangelickiego, 62 katolickiego i 5 mojżeszowego)¹⁵. W 1869 r. w czterech klasach szkoły uczyły się już 233 osoby (110 uczniów i 123 uczennice, z czego 161 osób było wyznania ewangelickiego, 63 katolickiego i 9 mojżeszowego)¹⁶.

Od 1872 r. nadzór nad funkcjonowaniem szkół elementarnych na obszarze Prus objęło państwo. Sprawami nauczycieli, kwestiami edukacji i wychowania uczniów zawiadywali lokalni i powiatowi inspektorzy szkolni¹⁷. Na podstawie

¹³ K. Wajda, *Przemiany terytorialne i ludnościowe w latach 1850–1914*, [w:] *HB*, t. 1 do roku 1920, red. M. Biskup, Warszawa-Poznań 1991, s. 505.

¹⁴ APB, AmB, sygn. 1464, *Die Elementarschule auf Neuhofstrasse 1868–1920; Bericht des Magistrats über die Verwaltung und den Stand der Gemeinde-Angelegenheiten beim Schlusse des Jahres 1869*, Bromberg 1870, s. 12; W. Gordon, *Bydgoskie dzielnice (II) Szwederowo*, „Kalendarz Bydgoski” 1972, s. 58.

¹⁵ *Bericht des Magistrats zu Bromberg über die Verwaltung und den Stand der Gemeinde-Angelegenheiten beim Schluß des Jahres 1868*, Bromberg 1869, s. 9–10.

¹⁶ *Bericht des Magistrats über die Verwaltung und den Stand der Gemeinde-Angelegenheiten beim Schlusse des Jahres 1869*, Bromberg 1870, s. 11.

¹⁷ APB, AmB, sygn. 1204, *Die Schulinspektion 1879–1884*; Idem, sygn. 1205, *Die Schulinspektion 1884–1888*; APB, Rwb, sygn. II/1250, *Berichte über die Revisionen der Elementarschulen 1910–1914*; Idem, sygn. II/1255, *Berichte über die Revisionen der Elementarschulen 1914–1919*; J. Waschow, *Verordnungen betreffend das Volksschulwesen des Regierungsbezirks Bromberg*, Bromberg 1910, s. 7–62.

wydanego rozporządzenia z dnia 15 X 1872 r. dokonano podziału pruskich szkół ludowych na poszczególne rodzaje, opracowano ich nową organizację wraz z programami nauczania. Pod względem organizacyjnym szkoły elementarne dzieliły się na jednoklasowe i wieloklasowe. W każdym z tych typów szkół obowiązywały trzy stopnie nauczania – niższy, średni i wyższy. Z kolei wydane przez nadprezydenta Prowincji Poznańskiej Williama von Günthera rozporządzenie z dnia 27 X 1873 r. usankcjonowało w całym szkolnictwie elementarnym język niemiecki jako wykładowy, z wyjątkiem nauczania religii¹⁸.

W 1877 r. na przedmieściu Nowy Dwór zbudowano szkołę elementarną dla chłopców¹⁹. Po rozbudowie infrastruktury szkolnej, już w roku następnym (1878), funkcjonowały w oddzielnych budynkach przy Neuhöferstraße dwie sześcioklasowe szkoły elementarne – dla dziewcząt i dla chłopców²⁰.

Oprócz obydwu szkół przy ul. Nowodworskiej, w drugiej połowie XIX wieku – od 1859 roku – na Szwederowie działała jednoklasowa szkoła katolicka, którą zorganizował proboszcz bydgoski, ksiądz Józef Turkowski. W 1880 r. wybudowano nową elementarną szkołę²¹, przy obecnej ul. Stanisława Leszczyńskiego 49. Z kolei w 1894 r. powstała szkoła przy ul. gen. Jana Henryka Dąbrowskiego²² (przebudowana w latach 1912–1913). Rozwój szkolnictwa na Szwederowie postępował²³.

W roku szkolnym 1882/83 grono pedagogiczne szkoły elementarnej dla chłopców stanowili nauczyciele: Voelker (*Hauptlehrer*), Höhne, Węczkowski, Jasinski,

¹⁸ S. Truchim, *Historia szkolnictwa i oświaty polskiej w Wielkim Księstwie Poznańskim 1815–1915*, t. II (1862–1915), Łódź 1968, s. 28–32; Ł. Borodziej, *Pruska polityka oświatowa na ziemiach polskich w okresie Kulturkampf*, Warszawa 1972, s. 71–113, 118–125.

¹⁹ APB, AmB, sygn. 1464, k. 83–85; E. Schöneich, *Das Schulwesen Brombergs und seiner Vororte mit besonderer Berücksichtigung der städtischen Volksschulen*, [w:] *Festschrift zur XXVIII. Provinzial-Lehrerversammlung und zur Generalversammlung des Pestalozzi-Vereins der Provinz Posen am 8., 9. und 10. Oktober 1907 in Bromberg*, s. 14.

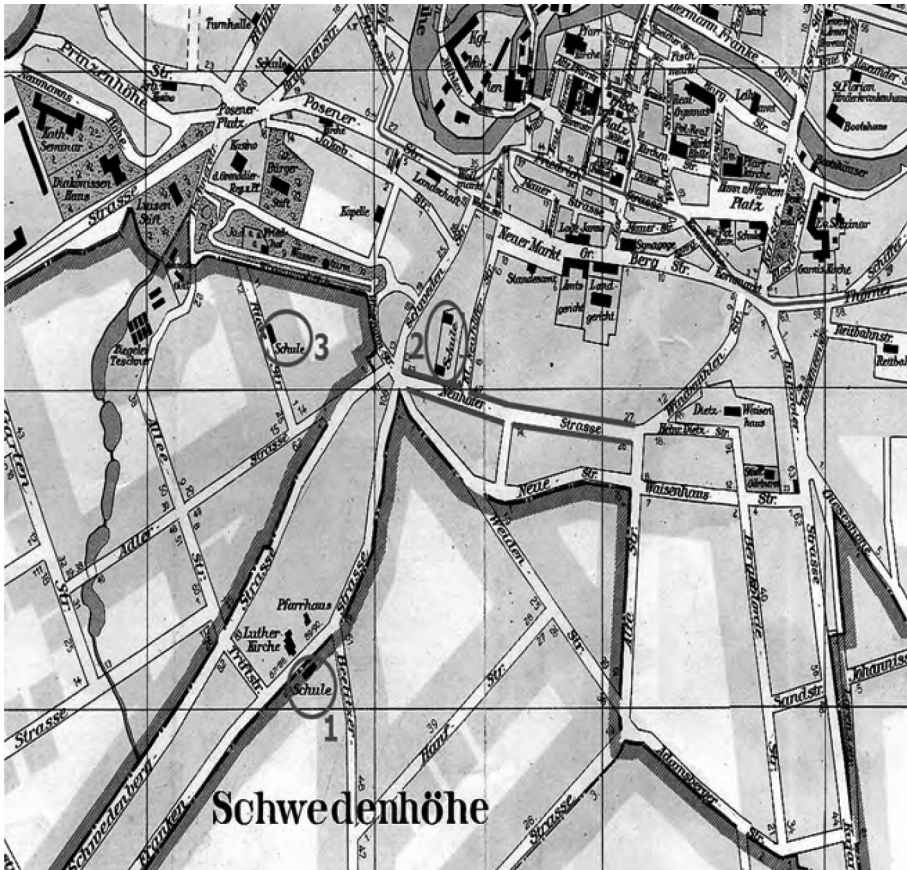
²⁰ *Verwaltungs-Bericht des Magistrats zu Bromberg für die Zeit vom 1. April 1878 bis 31. März 1883*, Bromberg 1884, s. 204.

²¹ W. Gordon, *Najwyższa szkoła*, [w:] *Opowieści bydgoskie*, t. 1, *Okres zaboru pruskiego*, oprac. W. Drygałowa, Poznań 1970, s. 44–52.

²² W. Gordon, *Gawęda o szkołach bydgoskich*, „Kalendarz Bydgoski”, Bydgoszcz 1971, s. 158–161; M. Chamot, W. Lewandowski, *Pod pruskim zaborem*, [w:] „Jedenastka”. *Zarys dziejów bydgoskiej „Szkoły Dąbrowskiego”*, Bydgoszcz 1998, s. 7–22.

²³ Zob. też m. in. APB, Komisariat Obwodowy Bydgoszcz II [1835] 1836–1920, sygn. 29, Spec. Die Kommunal-Schule zu Schwedenhöhe I [Szwederowo] 1896–1914; Idem, sygn. 30, Spec. Die Kommunal-Schule zu Schwedenhöhe II 1895–1916; APB, Starostwo Powiatowe w Bydgoszczy, sygn. 69, Kommunalsschule in Schwedenhöhe 1889–1900; Idem, sygn. 70, Die vereinigte Schule in Schwedenhöhe 1902–1907; Idem, sygn. 71, Acta specialia. Die vereinigte Schule in Schwedenhöhe 1907–1912; Idem, sygn. 72, Acta specialia. Die vereinigte Schulen in Schwedenhöhe 1912–1919.

Ryc. 3. Lokalizacja szkół na przedmieściu Nowy Dwór i na Schwederowie w 1915 r.

Legenda: 1 – Szkoła elementarna przy obecnej ul. S. Leszczyńskiego 49; 2 – Neuerhöferschule przy ul. Nowodworskiej (zaznaczona niebieskimi liniami); 3 – Szkoła elementarna przy ul. gen. J.H. Dąbrowskiego

Źródło: Opracowanie własne autora na podstawie mapy: Plan der Stadt Bromberg mit Vororten 1915 [Kujawsko-Pomorska Biblioteka Cyfrowa]

Porsch, Switalski. Natomiast w kolegium nauczycielskim szkoły elementarnej dla dziewcząt byli nauczyciele: Miehle (*Hauptlehrer*), Jasiak, pani Falkenberg, panna Hintze, panna Raddatz i panna Blumberg²⁴. W lutym 1888 r. do męskiej szkoły elementarnej uczęszczało 379 uczniów (288 Niemców i 91 Polaków), a do żeńskiej szkoły 354 uczennice (286 Niemek i 68 Polek)²⁵.

²⁴ *Verwaltungs-Bericht des Magistrats zu Bromberg für die Zeit vom 1. April 1878 bis 31. März 1883*, Bromberg 1884, s. 206.

²⁵ *Verwaltungs-Bericht des Magistrats zu Bromberg für die Zeit vom 1. April 1883 bis 31. März 1888*, Bromberg 1890, s. 336.

Liczebność uczniów i uczennic w kolejnych latach przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 1. Liczebność uczniów i uczennic w Neuhöferschule w latach 1899–1911

Stan na	Neuhöferschule		
	Uczniowie	Uczennice	Łącznie
1.2.1899	343	407	750
1.2.1900	351	414	765
1.2.1901	350	437	787
1.2.1902	322	435	757
1.2.1903	345	340	685
1.2.1904	335	354	689
1.2.1905	355	363	718
1.2.1906	362	370	732
1.2.1907	389	381	770
1.2.1908	378	385	763
1.2.1909	375	357	732
1.2.1910	364	416	780
1.2.1911	380	474	854

Źródło: *Bericht über die Verwaltung der Gemeindeangelegenheiten der Stadt Bromberg für die Rechnungsjahre 1898–1910, Bromberg 1914, s. 131*

Po strajku szkolnym we Wrześni (1901 r.), w październiku 1906 r. w Bydgoszczy oraz okolicznych miejscowościach, m.in. w Koronowie, polscy uczniowie i uczennice szkół elementarnych również protestowali przeciwko skasowaniu lekcji religii w ich ojczystym języku oraz stosowanym w szkolnictwie metodom germanizacyjnym. Pod koniec października 1906 r. w bydgoskiej szkole elementarnej *Hippelschule*²⁶ 1 uczeń i 6 uczennic odmawiali przyjęcia niemieckich podręczników i wzbraniali się od odpowiedzi po niemiecku na zajęciach religii. Na początku listopada tego roku do grupy strajkujących dołączyło 7 uczniów i 15 uczennic szkoły elementarnej *Neuhöferschule* z przedmieścia Nowy Dwór, a także 2 uczniów i 5 uczennic szkoły elementarnej *Kaiserschule*²⁷ oraz 2 uczniów *Bahnhofschule*²⁸. Strajk szkolny w większości bydgoskich szkół został

²⁶ Szkoła wybudowana w latach 1901/02 przy Hippelstraße 33/34 (obecnie ul. ks. Augustyna Kordeckiego 20).

²⁷ Szkoła wybudowana w latach 1891/92 przy Kaiserstraße 7 (obecnie plac Kościeleckich 8).

²⁸ Szkoła otwarta w 1834 r. jako szkoła na dawnym folwarku Bocianowo. Od 1851 r. stała się szkołą miejską.

zakończony w grudniu 1906 r. Wyjątek stanowiła *Hippelschule*, gdzie 6 uczniów protestowało do połowy kwietnia 1907 r. Wobec strajkującej młodzieży szkolnej stosowano różne formy represji, w tym areszt klasowy, wymierzano też karę chłosty. Wobec rodziców uczniów stosowano natomiast kary pieniężne. W taki sposób został ukarany m.in. robotnik Jan Stich, ojciec Jadwigi, uczennicy strajkującej w szkole przy ul. Nowodworskiej. Brutalne metody germanizacyjne w szkolnictwie odbiły się dużym echem w Europie i spowodowały ostrą krytykę pruskiego systemu edukacyjnego. Na obszarze zaboru pruskiego wywołały liczne akcje protestacyjne. Szykanowanej młodzieży wysyłano polskie podręczniki do nauki w domu, a także potajemnie kolportowano polskie katechizmy w Bydgoszczy²⁹.

W 1913 r. liczba uczniów w obydwu szkołach przy Neuhöferstraße (ul. Nowodworska) wynosiła około 1000 osób. Ponadto dawny budynek szkoły dla dziewcząt znajdował się w złym stanie architektonicznym i nie mógł być dalej użytkowany w celach edukacyjnych. Władze miejskie podjęły zatem decyzję o budowie nowego budynku szkolnego. W tym celu zakupiono odpowiednią powierzchnię parceli znajdującej się w narożniku Neuhöferstraße i Kleine Neuhöferstraße (obecnie ul. Terasy). Projekt budowy budynku sporządził architekt Otto Brech z bydgoskiej Deputacji Budowlanej, a prace budowlane nadzorował miejski architekt Richard Köppen. Budowę szkoły prowadzono w latach 1915–1918. Dnia 11 kwietnia 1918 r. miało miejsce poświęcenie i oddanie do użytku nowego budynku szkolnego przy Neuhöferstraße 48. W uroczystym wydarzeniu uczestniczyli prezydent Regencji Bydgoskiej Friedrich von Bülow oraz nadburmistrz Bydgoszczy Paul Mitzlaff, a także inni liczni przedstawiciele władz miejskich oraz grono pedagogiczne. Okolicznościowe przemówienie wygłosił rektor szkoły Albert Gluschke. Okazały nowy gmach szkolny posiadał 17 sal klasowych oraz inne pomieszczenia funkcyjne, m.in. salkę do nauki praktycznego domowego wychowania z kuchnią oraz pokój lekarski. Koszt budowy szkoły wynosił około 350 000 marek³⁰. W 2018 r. zostały przeprowadzone prace remontowe wielokowego budynku szkolnego. Wymieniono m.in. pokrycie dachowe oraz ocieplono poddasze. Oprócz tego wykonano modernizację starego, asfaltowego boiska

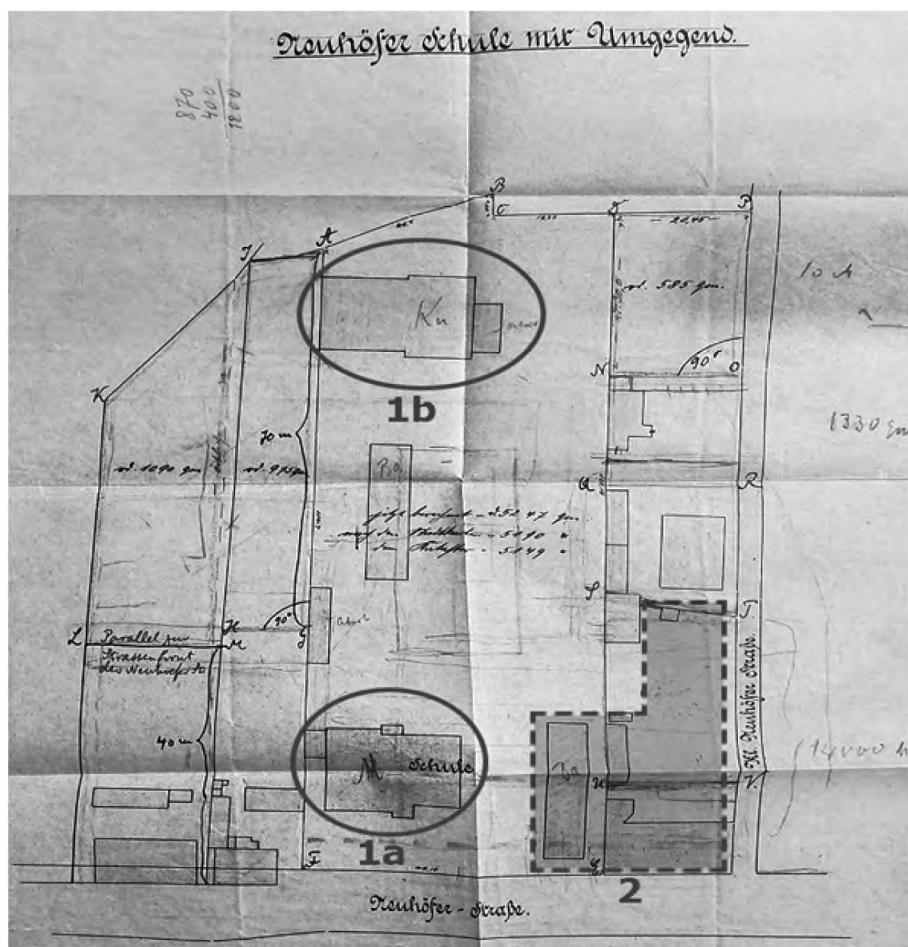
²⁹ APB, AmB, sygn. 1437, Verwaltungsbericht über die städtischen Volksschulen 1899–1923, k. 55; J. Wojciak, *Stosunki polityczne i narodowościowe w latach 1850–1914*, [w:] *HB*, t. 1, s. 567; R. Michna, *W obronie polskości. Tajne nauczanie, walka o polską oświatę, kulturę i tradycję w Bydgoszczy w okresie zaboru pruskiego*, „Kronika Bydgoska”, t. 41, Bydgoszcz 2020, s. 38.

³⁰ APB, AmB, sygn. 1465, Ergänzungsbau der Neuhöferschule 1912–1917; Idem, sygn. 1466, Verlegung einer zweiklassigen Baracke von der alten Bürgerschule zur Neuhöferschule 1911–1912; Idem, sygn. 1467, Neubau der Neuhöferschule 1913–1920, k. 129; *Einweihung der neuen Neuhöfer Schule*, „Bromberger Wochenblatt”, nr 86 z 13.04.1918; „Dziennik Bydgoski”, nr 85 z 14.04.1918, s. 2.

z lat 70. XX w., mieszczącego się obok gmachu szkoły, na którym położono poliuretanową nawierzchnię³¹.

Popowrocie Bydgoszczy domacierzy, w styczniu 1920r., szkoły powszechne zostały podzielone na szkoły wyznaniowe. Szkołami dla uczniów polsko-katolickich

Ryc. 4. Plan sytuacyjny szkół przy ul. Nowodorskiej wraz z okoliczną zabudową w 1913 r.

Legenda: 1a – Szkoła żeńska; 1b – Szkoła męska; 2 – Nowa szkoła wybudowana w latach 1915–1918

Źródło: Opracowanie własne autora na podstawie dokumentacji aktowej; APB, AmB, sygn. 1465, Ergänzungsbau der Neuhöferschule (1912–1917)

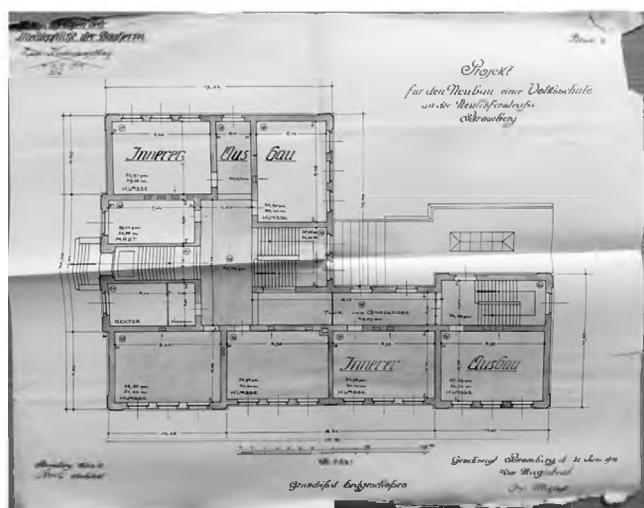
³¹ Remont II LO na Szwedzkiej. Budynek ma ponad 100 lat, „Gazeta Wyborcza”, Wiadomości z Bydgoszczy, z 4.06.2018.

Ryc. 5. Dokumentacja aktowa dotycząca wzniesienia nowego budynku szkolnego przy ul. Nowodworskiej

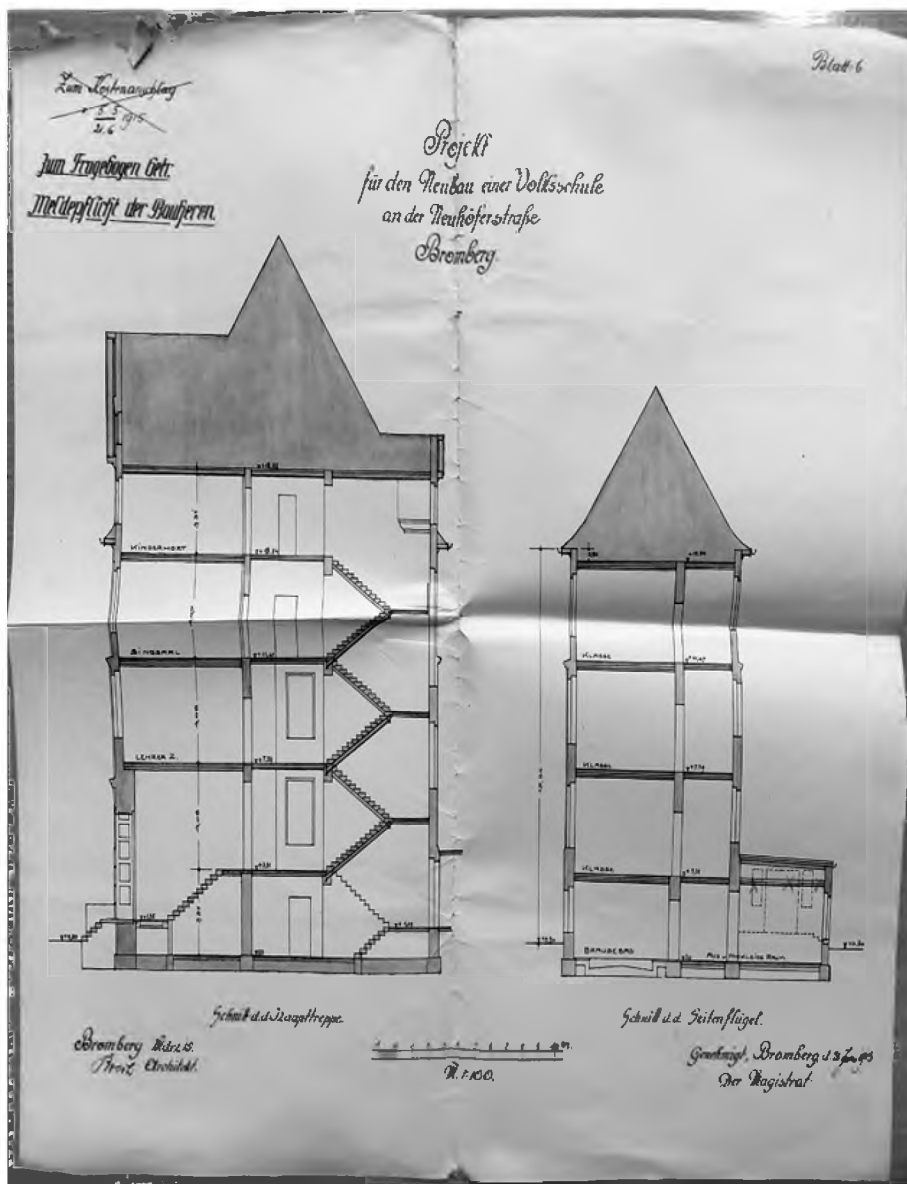
Źródło: APB, AmB, sygn. 1467, Neubau der Neuhöfer Schule 1913–1920

Ryc. 6. Projekt budowy szkoły przy ul. Nowodworskiej z 1915 r. (plan parteru)

Źródło: APB, AmB, sygn. 1467

Ryc. 7. Projekt budowy szkoły przy ul. Nowodworskiej z 1915 r. (przekrój schodów i skrzydła bocznego budynku)

Ryc. 8. We frontowym ceglonym łuku głównych drzwi wejściowych do budynku szkolnego widoczna jest data 1915, związana z początkiem budowy szkoły

Fot. Radosław Michna, Bydgoszcz 2022

Ryc. 9. II Liceum Ogólnokształcące im. Mikołaja Kopernika w Bydgoszczy

Fot. Radosław Michna, Bydgoszcz 2022

były: szkoła Karola (*Karlschule*) przy ul. Sowińskiego, Hipla (*Hippelschule*) przy ul. ks. A. Kordeckiego i Nowodworska, a dla uczniów niemiecko-katolickich była *Bahnhofschule* przy ul. Dworcowej. Dla uczniów niemiecko-ewangelickich były przeznaczone trzy szkoły: dawna *Kaiserschule* przy placu Kościeleckich, *Johannisschule* przy ul. Świętojańskiej oraz stara szkoła Nowodworska³². W dniu 3 lutego 1920 r. zainaugurowano naukę w polskich szkołach³³. W wyniku wyjazdów Niemców zmniejszała się liczba niemieckich uczniów i nauczycieli w szkołach powszechnych, w związku z czym, szkoły te były zamykane. Następował proces przejmowania przez polską administrację budynków szkolnych i urządzania w nich polskich szkół podstawowych. Komisarzem specjalnym do spraw przekazania placówek szkolnych w mieście był inspektor Wacław Klóskowski³⁴. W budynku szkolnym przy ul. Nowodworskiej 13, oprócz szkoły powszechnej,

³² APB, AmB, sygn. 1288, Verhandlungen mit den Polen wegen Verteilung der Schüler 1919–1920, k. 72-73; Idem, sygn. 1437, k. 142v; *Sprawozdanie z działalności Zarządu miasta Bydgoszczy za lata 1920–26*, s. 30–31; „Dziennik Bydgoski”, Nr 25 z 1.02.1920, s. 1; zob. też S. Turowski, J. Zawadzki, *Organizacja niemieckiego szkolnictwa powszechnego w Bydgoszczy w II Rzeczypospolitej*, „Kronika Bydgoska”, t. 11, Bydgoszcz 1991, s. 85–109.

³³ „Dziennik Bydgoski”, Nr 26 z 4.02.1920.

³⁴ APB, AmB, sygn. 1307, Politische Schulangelegenheiten 1919–1920; A. Perlińska, *Z dziejów Szkoły Powszechnej w Bydgoszczy przy ul. Dworcowej 82 (1830–1939)*, op. cit., s. 14.

od 1920 r. funkcjonowała również Szkoła Rolnicza Wielkopolskiej Izby Rolniczej³⁵.

Bibliografia

Źródła archiwalne – Archiwum Państwowe w Bydgoszczy

– Akta miasta Bydgoszczy 1775–1920

1204: Die Schulinspektion 1879–1884

1205: Die Schulinspektion 1884–1888

1288: Verhandlungen mit den Polen wegen Verteilung der Schüler 1919–1920

1307: Politische Schulangelegenheiten 1919–1920

1437: Verwaltungsbericht über die städtischen Volksschulen 1899–1923

1464: Die Elementarschule auf Neuhofstrasse 1868–1920

1465: Ergänzungsbau der Neuhöferschule 1912–1917

1466: Verlegung einer zweiklassigen Baracke von der alten Bürgerschule zur Neuhöferschule

1911–1912

1467: Neubau der Neuhöferschule 1913–1920

1553: Polnische Beiräte bei den Direktoren der höheren Lehranstalten 1919–1922

– Komisarjat Obwodowy Bydgoszcz II [1835] 1836–1920

29: Spec. Die Kommunal-Schule zu Schwedenhöhe I [Szwederowo] 1896–1914

30: Spec. Die Kommunal-Schule zu Schwedenhöhe II 1895–1916

– Regencja w Bydgoszczy 1815–1919

II/1250: Berichte über die Revisionen der Elementarschulen 1910–1914

II/1255: Berichte über die Revisionen der Elementarschulen 1914–1919

– Spuścizny i kolekcje rodzinne w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy – zbiór szczątków zespołów

65: Dr Stanisław Łabendziński

– Starostwo Powiatowe w Bydgoszczy

69: Kommunalschule in Schwedenhöhe 1889–1900

70: Die vereinigte Schule in Schwedenhöhe 1902–1907

71: Acta specialia. Die vereinigte Schule in Schwedenhöhe 1907–1912

72: Acta specialia. Die vereinigte Schulen in Schwedenhöhe 1912–1919

Źródła drukowane

Bericht des Magistrats zu Bromberg über die Verwaltung und den Stand der Gemeinde-Angelegenheiten beim Schluß des Jahres 1868, Bromberg 1869.

Bericht des Magistrats über die Verwaltung und den Stand der Gemeinde-Angelegenheiten beim Schlusse des Jahres 1869, Bromberg 1870.

Bericht über die Verwaltung der Gemeindeangelegenheiten der Stadt Bromberg für die Rechnungsjahre 1898–1910, Bromberg 1914.

³⁵ E. Małachowski, *Szkoła Rolnicza Wielkopolskiej Izby Rolniczej*, [w:] *Encyklopedia Bydgoszczy*, t. 2, Bydgoszcz 2017, s. 335.

Sprawozdanie Miejskiego Gimnazjum Męskiego im. Mikołaja Kopernika w Bydgoszczy wydane z okazji 15-lecia istnienia Zakładu, Bydgoszcz 1936.

Sprawozdanie z działalności Zarządu miasta Bydgoszczy za lata 1920–26. Bydgoszcz.

Verwaltungs-Bericht des Magistrats zu Bromberg für die Zeit vom 1. April 1878 bis 31. März 1883, Bromberg 1884.

Verwaltungs-Bericht des Magistrats zu Bromberg für die Zeit vom 1. April 1883 bis 31. März 1888, Bromberg 1890.

Waschow J., Verordnungen betreffend das Volksschulwesen des Regierungsbezirks Bromberg, Bromberg 1910.

Opracowania

Borodziej Ł., *Pruska polityka oświatowa na ziemiach polskich w okresie Kulturkampfu*, Warszawa 1972.

Bydgoski słownik biograficzny, t. 1-3, praca zbiorowa, red. J. Kutta, Bydgoszcz 1994–1996.

Chamot M., Lewandowski W., *Pod pruskim zaborem*, [w:] „*Jedenastka*”. *Zarys dziejów bydgoskiej „Szkoły Dąbrowskiego”*, Bydgoszcz 1998.

Dembiński W., Padowski M., *II Liceum Ogólnokształcące im. Mikołaja Kopernika w Bydgoszczy w latach 1923–1980*, praca maturalna napisana pod kierunkiem S. Wojtkiewicz, Bydgoszcz 1980 (mps).

Fryckowski E., *Szkoły średnie ogólnokształcące*, [w:] *Bydgoszcz w latach 1920–1970. Materiały z sesji popularnonaukowej*, Bydgoszcz 1972, s. 155–176.

Gordon W., *Bydgoskie dzielnice (II) Szwederowo*, „*Kalendarz Bydgoski*”, 1972, s. 57-61.

Gordon W., *Gawęda o szkołach bydgoskich*, „*Kalendarz Bydgoski*”, Bydgoszcz 1971, s. 151–162.

Gordon W., *Najwyższa szkoła*, [w:] *Opowieści bydgoskie*, t. 1, *Okres zaboru pruskiego*, oprac. W. Drygałowa, Poznań 1970, s. 44–52.

Jastrzębski W., *Słownik biograficzny nauczycieli bydgoskich – ofiar II wojny światowej. Część III*, „*Kronika Bydgoska*”, t. 14, Bydgoszcz 1993, s. 335–348.

Małachowski E., *Szkoła Rolnicza Wielkopolskiej Izby Rolniczej*, [w:] *Encyklopedia Bydgoszczy*, t. 2, Bydgoszcz 2017, s. 335.

Małachowski E., *Szkoły w Budyńku*, [w:] *Sto lat budynku. Od szkoły realnej do uniwersytetu*, red. E. Małachowski, Bydgoszcz 2007, s. 24–38.

Michna R., *Pruskie szkolnictwo średnie w Bydgoszczy w latach 1815–1920*, Bydgoszcz 2020.

Michna R., *W obronie polskości. Tajne nauczanie. walka o polską oświatę. kulturę i tradycję w Bydgoszczy w okresie zaboru pruskiego*, „*Kronika Bydgoska*”, t. 41, Bydgoszcz 2020, s. 33–52.

Niezwykły Retro Kalendarz Absolwenta Zacnej „Dwójki” 2013/2014, Bydgoszcz 2013.

Perlińska A., *Z dziejów Szkoły Powszechnej w Bydgoszczy przy ul. Dworcowej 82 (1830–1939)*, [w:] *Bydgoska Oświata 1920–1995*, red. A. Bogucki, Bydgoszcz 1996, s. 11–31.

Raszewski Z., *Pamiętnik Gapia. Bydgoszcz. jaką pamiętam z lat 1930–1945*, Bydgoszcz 1994.

Rybarczyk P., *Z dziejów bydgoskiej szkoły realnej (Die Realschule zu Bromberg) w latach 1851–1920*, [w:] *Bydgoszcz miasto wielu kultur i narodowości*, red. K. Grysińska, W. Jastrzębski, A.S. Kotowski, Bydgoszcz 2009, s. 267–281.

Schöneich E., *Das Schulwesen Brombergs und seiner Vororte mit besonderer Berücksichtigung der städtischen Volksschulen*, [w:] *Festschrift zur XXVIII. Provinzial-Lehrerversammlung und zur Generalversammlung des Pestalozzi-Vereins der Provinz Posen am 8., 9. und 10. Oktober 1907 in Bromberg*, s. 11–24.

Truchim S., *Historia szkolnictwa i oświaty polskiej w Wielkim Księstwie Poznańskim 1815–1915*, t. II (1862–1915), Łódź 1968.

Turowski S., Zawadzki J., *Organizacja niemieckiego szkolnictwa powszechnego w Bydgoszczy w II Rzeczypospolitej*, „Kronika Bydgoska”, t. 11, Bydgoszcz 1991, s. 85–109.

Wajda K., *Przemiany terytorialne i ludnościowe w latach 1850–1914*, [w:] *HB*, t. 1 do roku 1920, red. M. Biskup, Warszawa-Poznań 1991, s. 505–529.

Wojciak J., *Oświata, nauka, kultura. Bydgoskie szkolnictwo polskie w latach 1920–1939*, [w:] *Historia Bydgoszczy*, t. 2, cz. 1 (1920–1939), red. M. Biskup, Bydgoszcz 1999, s. 651–701.

Wojciak J., *Stosunki polityczne i narodowościowe w latach 1850–1914*, [w:] *Historia Bydgoszczy*, t. 1, red. M. Biskup, Warszawa-Poznań 1991, s. 541–584.

Prasa

„Bromberger Wochenblatt”, nr 86 z 13.04.1918

„Dziennik Bydgoski”, nr 85 z 14.04.1918

„Dziennik Bydgoski”, nr 25 z 1.02.1920

„Dziennik Bydgoski”, nr 26 z 4.02.1920

„Dziennik Bydgoski”, nr 144 z 26.06.1921

„Dziennik Bydgoski”, nr 300 z 31.12.1927

„Gazeta Wyborcza”, *Wiadomości z Bydgoszczy*, z 4.06.2018